

mine ait bütün görüşlerin özetlenip değerlendirildiği belirtilir. "Kâide" başlığını taşıyan bölümlerde "fasıl, bab, kısım, nevi, mesele, asıl" ve "fer'" adı verilen bir iç sistem uygulanmıştır.

Bilgi problemine tahsis edilen birinci bölümde çeşitli tarifleri verilen bilgi önce kadim ve hâdis, hâdis bilgi de zarurî ve kesbî kısımlarına ayrılır ve bu bilgi çeşitleriyle ilgili olarak ayrıntılı tahliller yapılır (vr. 2^b-18^a). Aklî istidlâlin (nazar) işlendiği ikinci bölümde nazarın tarifi, şartları, bilgi kaynağı oluşu, nazarı bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen karşı görüşün tenkidi, Allah'ın varlığına ulaşmak için doğru tefekkürde bulunmanın her mükellefe farz oluşu gibi konulara yer verilir (vr. 18^a-35^b). Nazarî hükümlere ulaştıran metotların ele alındığı üçüncü bölümde tarif (had) ve kısımları ile delil ve çeşitleri üzerinde durulur (vr. 35^b-46^a). Mâlum konusuna ayrılan dördüncü bölüm eserin en geniş kısmını teşkil eder. Mâlum ya mevcûd veya ma'dûm olur; mevcûd olan mâlum da vâcib ve mümkün şeklinde ikiye ayrılır. Özellikle vâcib varlık konusunun geniş olarak incelendiği bu bölümde vâcibü'l-vücûdun ispatı, sıfatları, sıfatların birbiriyle ilişkisi, Allah hakkında câiz olan ve olmayan hususlar, rû'yetullah*, Allah'ın yaratıklarına benzemekten tenzih edilmesi, hristiyanların ulûhiyyete ilişkin görüşlerinin tenkidi, ilâhî fiiller, ta'dîl ve tecvîr*, kudret ve irade konuları üzerinde durulur. Mümkün varlık kısmında ise cevher, araz ve bunlara ilişkin hükümlerle âlemin hâdis oluşu konusu ele alınır. Dördüncü bölümün ma'dûm olan mâlum kısmında **ahval*** teorisi eleştirilir (vr. 46^b-505^a). Nübüvvet dair olan beşinci bölümde nübüvvet, nebî ve mücize kavramları açıklandıktan sonra nübüvvetin imkânı, peygamberlerin vasıfları ve üstünlükleri gibi konulara yer verilir (vr. 505^a-586^a). Âhiret hallerine ve sem'îyyâta ayrılan altıncı bölümde kesin bilgi açısından sem'î delilin değeri, âhiret hayatı, kabir azabı, cennet ve cehennemin halen mevcudiyeti, hisâb, mîzan, sırat gibi konular incelenir (vr. 586^a-635^b). "el-Esmâ ve'l-ahkâm" başlığını taşıyan yedinci bölümde iman ve küfür kavramları, ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği hususu, tekfir meselesine ve kâfirlere ilişkin ayrıntılı hükümler açıklanır (vr. 635^b-669^a). İmâmete dair olan sekizinci bölüm halifenin belirlenmesi ve buna ilişkin şartlar, ilk dört halifenin meşruiyeti, ashop arasında meydana gelen iç sa-

vaşlar, ashopın faziletteki dereceleri, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ve bunu icra edecek kişinin görevleri gibi konuları ihtiva eder (vr. 669^a-729^b).

Eş'ariyye'nin en hacimli kaynaklarından biri olan *Ebkârü'l-efkâr*, kelâm ve felsefenin birleştirildiği eklektik döneme ait ilk ürünlerdendir. Kitapta ele alınan konulara dair daha önce ortaya atılmış olan görüşlerin hemen hemen tamamı zikredilip değerlendirilmiştir. İslâmî firkalardan Hâriciler, Şîa, Mu'tezile, Neccâriyye, Haşviyye, Müşebbihe; İslâm dışı dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik ve Sâbiîlik tenkide tâbi tutulan belli başlı konulardır. Kitapta ulûhiyyet mevzuuna geniş yer verilmesi ve bilginin tarifi örneğinde olduğu gibi eserin, müellifine ait orijinal bazı görüşler ihtiva etmesi dikkat çekicidir.

Ebkârü'l-efkâr, müellifi tarafından *Rumûzü'l-künûz* adıyla ihtisar edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 4). Adudüddin el-İcî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî gibi müteahhir kelâm âlimlerinin büyük ölçüde faydalandıkları temel bir kaynak olan *Ebkârü'l-efkâr* üzerinde Ahmed Mehdi tarafından Ezher Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi hazırlanmış ve metni tahkik edilmişse de bu çalışma henüz yayımlanmamıştır (Aruçi, s. 980). Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Damad İbrâhim Paşa, nr. 807) yazma nüshası esas alınarak tanıtılan eser 729 varaktır. Köprülü ve Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerinde de çeşitli nüshaları vardır (Brockelmann, I, 678).

BİBLİYOGRAFYA :

Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 807; *Keşfü'z-zunûn*, I, 4; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 678; Muhammed Aruçi, *Nâreddin eş-Şâbânî ve ârâ'ühü'l-kelâmiyye min kitâbihi'l-Kifâye fi'l-hidâye* (yüksek lisans tezi, 1406/1986, Câmiatü'l-Kahire, Külliyyetü Dâri'l-Ulûm), İSAM Ktp., nr. 13.834, s. 980.

EMRULLAH YÜKSEL

EBNÂ

(البناء)

İranlı askerlerin
Yemenli kadınlarla evlenmesi
sonucunda doğan etnik ve sosyal zümre.

Araplar'ın ana yurdu ve eski medeniyetlerinin beşiği olan Yemen bölgesi, milâdî VI. yüzyılda siyasî ve dinî bakımdan büyük bir karışıklık içindeydi. 300-525 yılları arasında burada hüküm süren Himyerîler'in son hükümdarı olup Yahu-

diliği benimseyen Zünvâs'ın bu dine girmeyi reddeden Necranlı hristiyanları "uhdûd" adı verilen içi ateş dolu çukurlara atması üzerine, 525 yılında Eryât kumandasındaki Habeş ordusu Yemen'i işgal etti. Yaklaşık elli beş yıl devam eden Habeş hâkimiyeti sırasında Eryât ve Ebrehe ile iki oğlu Yeksûm ve Mesrûk Yemen valiliği yaptılar.

Yeksûm ile Mesrûk'un yerli Araplar'a zulmetmeleri ve onlara karşı büyük bir katliama girişmeleri üzerine Himyerîler'in soyundan gelen Seyf b. Züyezen, önce Lahmîler'den ve Bizans İmparatorluğu'ndan, ardından da Sâsânî İmparatorluğu'ndan yardım istedi. Kisrâ I. Hüsrev (Enûşirvân-ı Âdil [531-579]), başlangıçta İran'dan uzak bir bölgeye müdahale etmek istemedi. Ancak daha sonra yaşlı ve tecrübeli kumandanlardan Vehrîz'i küçük bir ordu ile Yemen'e gönderdi. Yapılan savaşta Mesrûk öldürüldü ve Seyf b. Züyezen, Sâsânîler'in vassâli olarak San'a'da iktidarı ele geçirdi. Vehrîz'in İran'a dönüşünden birkaç yıl sonra Habeşliler'in Seyf b. Züyezen'i öldürmeleri (575 [?]) üzerine Kisrâ Vehrîz'i 4000 askerle tekrar Yemen'e gönderdi. Bu defa bütün Habeşliler'i katleden Vehrîz, Seyf b. Züyezen'in oğlu Ma'dikerîb'i hükümdar ilân etti, kendisi de ölümüne kadar San'a'da Sâsânî valisi olarak kaldı; Kisrâ adına vergileri topladı. Vehrîz'den sonra sırasıyla Merzûbân, Teynûcân (Binûcân), Hürre Hüsre (Husrev) ve Bâzân San'a valisi oldular. Bâzân Sâsânîler'in son, İslâm devletinin ilk San'a valisidir.

Elli yıl kadar devam eden Yemen'deki Sâsânî hâkimiyeti sırasında İranlı asker, memur ve idarecilerin yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. Ebnâ (oğullar) adı verilen, siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran bu zümre kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır. Bâzân'ın selefi olan Hürre Hüsre, Arap kültürünün oldukça etkisinde kalmıştı ve Arapça bazı şiirleri ezbere biliyordu (Taberî, I, 1040). Ebnâ müslüman oluncaya kadar Mecûsîliği muhafaza etmekle beraber Güney Arabistan'a hâkim olan putperestlikten ve o yöredeki Hristiyanlık'tan da etkilendi. Yerli Arap kabileleriyle Ebnâ arasında, özellikle İran nüfuzunun azalmaya başladığı sıralarda bazı mücadeleler olmuştur.

Ebnâ ve San'a halkı, Hz. Peygamber'in Kisrâ'ya gönderdiği İslâmîyet'e davet mektubu sonucunda ortaya çıkan gelişmeler üzerine, valileri Bâzân ve Firûz ed-

Deylemî ile birlikte müslüman oldular (628-630). Onların İslâmiyet'i kabul etmelerinde Herakleios'un, Kısra II. Hüsrev'in ordusunu yenerek Medâin'i tehdit etmesinin de önemli rolü olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de (bk. er-Rûm 30/1-5), vuku bulacağı on yıl kadar önce haber verilen bu olay yüzünden Ebnâ İran'dan yardım almaktan ümidini kesmiş ve yerli halk karşısında zor durumda kalmıştır. Sâsânîler'in yıkılmaya yüz tuttuğunu farkedene Ebnâ, Mekke'nin fethinden sonra gittikçe nüfuzu artan Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve Medine'nin siyasî otoritesini kabul etmenin bir zaruret olduğunu hissetmişti. Bazı rivayetlere göre Vebr b. Yuhannes ile Firûz ed-Deylemî, Ebnâ'nın müslüman olduğunu haber vermek üzere Medine'ye gitmişler, Hz. Peygamber'le görüştükten sonra San'a'ya dönmüşlerdir.

Ebnâ'nın İslâmiyet'e girmesiyle birlikte Yemen'de putperestlik, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, dolayısıyla da yabancı hâkimiyeti sona ermiş ve bölge İslâm devleti topraklarına dahil olmuştur. Hz. Peygamber, Vedâ haccından sonra vefat eden Bâzân'ın yerine oğlu Şehr'i vali tayin etti.

Resûl-i Ekrem'in hastalanması üzerine yerli halkın Ebnâ'ya tepkisi şeklinde başlatılan Yemen'deki irtidat hareketleri sırasında Ebnâ İslâmiyet'ten dönmüştür. Mütenebbî Esved el-Ansî, Vali Şehr'i şehid etmiş, ancak daha sonra kendisi de Firûz ed-Deylemî tarafından öldürülmüştür. Hz. Ebû Bekir, Ebnâ'dan Firûz ed-Deylemî'yi San'a'ya vali tayin edince Kays b. Meksûh isyan ederek Ebnâ'nın ileri gelenlerinden Dâzeveyh el-Fârisî'yi öldürdü. Firûz ve arkadaşları kaçıp Benî Havlân'a sığındılar. Firûz ed-Deylemî, daha sonra müttefikleri Benî Ukayl b. Rebîa ve Benî Ak ile iş birliği yaparak Kays b. Meksûh'u mağlûp etti.

Ebnâ'dan Bâzân Hz. Peygamber'i görmeden müslüman olmuş, gerek Ebnâ'nın gerekse San'a'daki diğer insanların müslüman olmasına zemin hazırlamıştır. Sahâbî olan Vebr b. Yuhannes ile Firûz ed-Deylemî İslâmiyet'i halka anlatmışlar, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmişler ve San'a'da bugün Câmi-i Kebîr olarak bilinen mescidi yaptırmışlardır. Muhaddis Hemmâm b. Münebbih, kardeşi tarihçi Vehb b. Münebbih, Ahmed b. Hanbel'in kendisinden hadis aldığı Ebû Yûsuf Muhammed b. Vehb ve Tâvûs b. Keysân, Ebû Vâil Avf b. İsâ, Abdûlâ b. Muhammed ve Leys b. Ebû Sü-

leyim gibi meşhur kişiler Ebnâ'dan olup "Ebnâvî" nisbesiyle anılırlar.

Ayrıca Sa'd b. Zeyd b. Menât'ın Kâ'b ve Amr dışındaki oğullarına ebnâ denildiği gibi Abbâsî halifeliğinin ilk dönemlerinde bu ailenin fertlerine, onları destekleyen Horasanlılar'a ve diğer mevâli'ye "ebnâü'd-devle" ve Mеміük emîrlerrinin oğullarından teşekkül eden ve sadece savaş zamanlarında askere alınan ihtiyat kuvvetlerine "ebnâü'l-etrâk" (evlâdü'n-nâs); Osmanlı ordusunda kapıkulu ocaklarını oluşturan altı süvari bölüğünden birincisine de "Ebnâ-i Sipâhiyân" adı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 68-69; İbn Sa'd, *et-Ta-bakât*, I, 259-260; V, 533-535, 543-548; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, III, 262; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 957-958, 1039-1040, 1571-1575, 1763, 1851-1867, 1983-2000; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 122-123; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 529-531; VII, 374-375; Bosworth, "Iran and the Arabs", *CHIr*, III, 593-612; a.mlf., "Abnâ", *Elr*, I, 226-228; M. Watt, *Muhammad at Medina*, Karachi 1981, s. 118, 129-130; Mustafa Fayda, *İslâmiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 13, 14, 66-76, 115-116; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 16; K. V. Zetterstéen, "Ebnâ", *IA*, IV, 7; a.mlf., "al-Abnâ", *ET* (Fr.), I, 226-228; Kâzım Berknişi, "Ebnâ", *DMBİ*, II, 607-613.

MUSTAFA FAYDA

EBNÂ-I SİPÂHİYÂN

(bk. SİPAHİ).

EBRÂR

(bk. BER).

EBREHE

(أبرهة)

Ebû Yeksûm Ebrehe
el-Eşrem el-Habeşî
(ö. 570 [?])

Tarihte Fil Vak'ası olarak
bilinen olayın kahramanı,
Yemen valisi.

Son Himyerî hükümdarı Zünvâs'ın, Hristiyanlığın yaygın olduğu Necran'da Yahudiliği zorla yaymaya çalışması üzerine Habeş Necâşî'sinin 525'te Eryât kumandasında Yemen'e gönderdiği ordu da Ebrehe de vardı. Zünvâs'ı mağlûp ederek Yemen'e hâkim olan Eryât ile Ebrehe arasında çıkan anlaşmazlık sonuçta bir savaşa sebep oldu ve halkın desteğini sağlayan Ebrehe Eryât'ı öldürerek Yemen'de idareyi ele geçirdi (537).

Eryât ile yaptığı savaş sırasında dudağı veya burnu yarıldığı için "Eşrem" lakabıyla anılan Ebrehe Yemen'e hâkim olduktan sonra Habeş Necâşî'sine bir mektup göndererek kendisine itaat arzettiğini bildirdi. Necâşî de bir iç savaşa meydan vermemek için onun Yemen'e hâkimiyetini ve valiliğini onayladı.

Ebrehe mutaassıp bir hristiyandı. Bu dini yaymak için yoğun bir faaliyete geçti. Bu maksatla San'a'da, Arapça kaynaklarda Yunanca *ekklessia* kelimesinin Arapçalaşmış şekliyle Kalîs (Kulleys) olarak geçen muhteşem bir kilise yaptırdı. Binayı süslemek için Bizans İmparatorluğu'ndan mermer ve mozaik ustaları getirtti. Böylece bütün Araplar'ı kutsal saydıkları Kâbe yerine bu kiliseyi tavaf etmeye zorlamak, aynı zamanda Mekkeliler'in giderek gelişen ticarî faaliyetlerine engel olmak ve San'a'yı hem dinî hem ticarî bir merkez haline getirmek istiyordu. Onun çeşitli ülkelere propagandacılar gönderip halkı hac için San'a'ya çağırmasına öfkelenen Kinâne kabilesine mensup bir Arap, Ebrehe'nin kilisesine giderek oraya pisledi. Bunu duyan Ebrehe, Kinâne kabilesi mensuplarının San'a'ya gelip kiliseyi tavaf etmelerini istedi. Ancak onların bu teklifi reddederek elçiyi öldürmeleri üzerine Kâbe'yi yıkmadıkça sonuç alamayacağını anladı ve Mahmud adlı filin de bulunduğu bir ordu ile Mekke üzerine yürüdü.

Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak istemesini hoş karşılamayan Yemen eşrafından Zünefer adlı bir kişi topladığı kuvvetlerle Ebrehe'ye karşı çıktı, fakat yenilerek esir düştü. Zünefer'i hapsedip yoluna devam eden Ebrehe bu defa Has'am kabilesinden bir birlikle mücadele etti ve başlarında bulunan Nüfeyl b. Habîb el-Has'a-mî'yi de esir aldı. Ebrehe Tâif'e geldiğinde şehir halkı tarafından karşılandı ve halk adına konuşan Mes'ûd b. Muatteb itaat arz edip Lât adlı putlarına dokunulmamasını rica etti. Ebrehe'nin bu ricayı kabul etmesi üzerine Ebû Rigâl adında bir kişiyi ona kılavuz olarak verdiler. Ebrehe Mekke yakınlarındaki Mugammes'te konakladı ve Esved b. Maksûd adlı bir Habeşli'yi Mekke'ye göndererek şehir yakınındaki develeri ordugâha getirtti. Gaspedilen develer arasında Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in develeri de vardı. Abdülmuttalib develerini istemek üzere ordugâha gelince Ebrehe onun Kâbe için ricacı olmak yerine develerini istemesini garipsemiş, bunun üzerine Abdülmuttalib kendisinin sade-